

УДК — 811.161.2:81'366.574,,15/16”

ВІДСУБ'ЄКТНІ ЗВОРОТНІ ДІЄСЛОВА ДЕСТРУКТИВНОЇ СЕМАНТИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVII СТ.

Ольга Заневич

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
відділ української мови,
бул. Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна
тел.: (032) 270 70 22*

Проаналізовано семантичні особливості відсуб'єктних зворотних дієслів деструктивної семантики, зафіксованих у пам'ятках української мови XVI–XVII ст., які утворені від перехідних дієслів із загальним значенням ‘ранити’ та ‘убивати’ за допомогою постфікса -ся.

Ключові слова: відсуб'єктні зворотні дієслова; назва істоти/неістоти, об'єкт дії, перехідні дієслова деструктивної семантики; постфікс -ся; суб'єкт дії.

У граматиках української мови другої половини XX – початку XXI ст. немає однозначного поділу зворотних дієслів за семантикою, відповідно відсутнє їх однозначне тлумачення, а також не знаходимо однастайності серед сучасних мовознавців і щодо того, які зворотні дієслова слід зараховувати до кожної з виокремлених груп. Зокрема, на думку лінгвістів, власне-зворотні дієслова позначають:

1. (конкретну) дію:

- „об'єктом якої є сама діюча особа – суб'єкт дії: *одягаться, причісуватись, стримуватись, умиватись, берегтись*” [7, с. 174];
- „яка поширюється на діючу особу (чи якусь іншу живу істоту), що є прямим об'єктом власної дії: *взуватись, голитись, одягаться, причепурюватись, роздягаться, умиватись*” [5, с. 332];
- „що її виконує суб'єкт, який одночасно є й об'єктом дії: *голитись, умиватись*” [3, с. 201];
- „суб'єктом і об'єктом якої виступає та сама особа: *умиватись, одягаться, взуватись, роззуватись, купатись, митись, пудритись, голитись, наряджатись*” [13, с. 233; 14, с. 125];

2. (конкретну) дію:

- „скеровану на діяча: *голитись, митись, прибиратись, умиватись, чесатись*” [8, с. 179];
- „спрямовану на самого її носія: *вмиватись, одягаться, ховатись*” [16, с. 375; 15, с. 246];
- „виконавцем якої є дійова особа, на яку ця дія й поширюється: *взуватись, голитись, одягаться, умиватись*” [9, с. 216];
- „яка, виходячи від особи, спрямована на неї: *митись, одягаться*” [10, с. 311];

3. „збіг об'єкта і суб'єкта дії (*одягаться (одягати себе), умиватись, голитись*)” [4, с. 372]. Як різновид у цій групі, А.П. Грищенко та Л.І. Мацько виокремлюють так звані побічно-зворотні дієслова (*браться, триматься, чіплятись (за руки, дерево), тертись, ударитись (об дерево)*) [4, с. 372].

Отже, пропонована розвідка продовжує цикл статей, присвячених відсуб'єктним зворотним дієсловом в українській мові загалом, та в українській мові XVI–XVII ст. зокрема, утворених від відповідних перехідних дієслів фізичної дії і постфікса *-ся*, який є засобом нейтралізації перехідності та змінює певним чином семантику дієслів. Відповідно **мета** цього дослідження — окреслити семантичні особливості відсуб'єктних зворотних дієслів в українській мові XVI–XVII ст., утворених за допомогою постфікса *-ся* від перехідних дієслів із загальним значенням *'ранити'* та *'убивати'*, які зафіксовані в Картоотеках „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.” та „Історичного словника українського язика” (за ред. Є. Тимченка) (зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, м. Львів).

Варто зазначити, що значення власне-зворотних дієслів насамперед пов'язане із дією, спрямованою на самого суб'єкта, тобто із дією на частини тіла або на поверхні тіла суб'єкта, при цьому змінюючи його зовнішність та фізичні характеристики носія предикативної ознаки [2, с. 630–631; 11; 6, с. 46], відповідно дія замикається в самому суб'єктові, причому постфікс *-ся* тотожний або синонімічний займенникові *себе* [див.: 17, с. 314–325].

Зауважмо, що із-поміж відсуб'єктних зворотних дієслів¹ на позначення побутової сфери, зафіксованих в українській мові XVI–XVII ст., залежно від характеру і значення інкорпорованого об'єкта виокремлюємо:

1) зворотні дієслова інкорпорованого об'єкта — назв неістот. У таких зворотних дієсловах постфікс *-ся* вказує на чітко окреслену частину тіла;

2) зворотні дієслова інкорпорованого об'єкта — назв істот. Серед них виявлено дієслова, яким властиві такі ознаки: а) суб'єкт збігається з прямим об'єктом й означає істоту (*вл(д)ка оболюкь его – царь оболюкь ся*); б) може сполучатися із займенником *сам*, який підкреслює тотожність суб'єкта-діяча і прямого об'єкта (*самъ са ѿмывши*); в) семантико-граматична відповідність словосполученню „перехідне дієслово + займ. себе” [6, с. 46; див. також: 11, с. 11; 18, с. 174–185].

Проте, чи однакові семантичні зміни вносить постфікс *-ся* у зворотні дієслова, утворені від інших дієслів фізичної дії, зокрема від перехідних дієслів деструктивної семантики? Чи в усіх випадках відсуб'єктні зворотні дієслова деструктивної семантики та відповідні конструкції мають однакове смислове навантаження (напр., *ранитися – ранили себе* та *удавитися – удавили себе*)? Отже, виникає проблема, як трактувати дієслова типу *бичуватися, вішатися, топтатися* тощо, і чи можна їх однозначно зараховувати до власне-перехідних. Ці та інші проблеми є достатньо дискусійними та потребують глибокого лінгвістичного аналізу.

У досліджуваних пам'ятках української мови XVI–XVII ст. зафіксовано поодинокі випадки вживання відсуб'єктних зворотних дієслів, утворених від перехідних дієслів із загальним значенням *'ранити'*, які керують прямими об'єктами, семантично обмеженими (назви тіла та його частин) / семантично необмеженими (назви істот) та постфікса *-ся*. Такі зворотні дієслова позначають дію, яку суб'єкт здійснює свідомо (з власної волі) / несвідомо з метою пошкодження власного тіла. У цих дієсловах інкорпорованим об'єктом є назва діяча, тобто особи, що виконує вказану дію, наприклад:

• **бичувати** 'бити, шмагати' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 2, с. 91]: *Анѣ тежъ былъ Петръ святыи въ Римѣ, коли лист... з Риму былъ писан, албовѣмъ кождога такового, который бы собѣ надъ Каласеями, старшинство признавалъ... и тѣлу своему не фольгуочи, што теперъ римскіе*

¹ Термін „відсуб'єктні зворотні дієслова інкорпорованого об'єкта” подано за Н. Янко-Триницькою [17; 18].

мнихи чинят, же **тѣла** своє **бичуют** (Львів, 1605–1606) [Перест., с. 53]²; *Стерсѣтеса претв... людій: абовѣмь **васъ** бѣдѣтѣ выдавати до Радѣ, и вѣ згромаженяхъ своихъ **бичовати** бѣдѣтѣ* (Київ, 1637) [УЄ Кал.: 340]; *еще по(д) вѣчо(р) старши(м) двораномъ свои(м) **бичовати** росказа(л)* (поч. XVII ст.) [Проп. Р., с. 229 зв.] — **бичоватися** ‘бити, шмагати себе’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 2, с. 91]; *а ижъ посполите въ той процесыи бывають люде, которые, зъ набоженства... **сами ся бичують*** (Рожанка, 1598) [Л.Пот., с. 995]; *Власные то нынѣ **мниси** папские, що **са бичують** до крови и кричатъ якъ волю, обѣившися мас* (поч. XVII ст.) [Вол.В., с. 74];

- **ранити** ‘ранити’: *слуга пана Филона Стрыбыля, **шаблею у руку правую мене ранилъ*** (Київ, 1595) [АСД VII, с. 60]; *сторожа церковного... **въ руку правую надъ луктемь ранили*** (Луцьк, 1597) [АрхЮЗР I/VI, с. 159] — **ранитися** ‘ранити себе’: *а што дей подде горла мель, то не паметаль, если же **ся самъ ранилъ**, або щета ударила* (Луцьк, 1583) [АрхЮЗР 8/III, с. 377].

У вказаних вище випадках репрезентовано поєднання зворотного дієслова та займенника *сам*, що, по-перше, підкреслює тотожність суб’єкта-діяча і прямого об’єкта [11, с. 11], по-друге, дозволяє трактувати такі дієслова як власне-зворотні та які є тотожними за семантикою до конструкції „перехідне дієслово + займ. себе”. Варто зауважити, що досліджувані пам’ятки фіксують також конструкції „перехідне дієслово із значенням ‘ранити’ + себе + сам”, однак не виявлено відповідних відсуб’єктних зворотних дієслів. Напр., **бити** ‘завдавати ударів, побоїв’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 2, с. 87]: *а ты же то всегда в’ночи в’ гора(х) и в гробѣ(х) бьль. **кычаль и би(л) са(м) себе каменіємъ*** (1556–1561) [ПЄ, с. 143]; *Та(к)же **влыщцає(т) ранъ** с которои гнои **тече(т)**, **вшыбити** ‘поранити (ударом)’: **Также кто себе са(м) вшыбе(т)** **взьми листа бѣкви(н)ного сто(л)ци стары(м) сало(м) и привий до оударж здра(в) бѣде(т)** (XVI ст.) [УТ фотокоп., с. 5].*

Значимо, що аналізовані вище зворотні дієслова із загальним значенням ‘ранити’ зазнали певних семантичних змін. Зокрема, відбулося розщеплення семантики дієслова *бичувати*, відповідно, в сучасній українській мові дієслово *бичуватися* функціонує лише із значенням ‘підпрягати коня або вола для перевезення вантажу на гору, у бездоріжжя’ [СУМ I, с. 172]. Натомість одним із значень дієслова-омоніма *бичувати* є ‘бити бичем; взагалі бити, шмагати’ [СУМ I, с. 172]. Щодо дієслова *ранитися*, то „Словник української мови” такої лексеми не фіксує взагалі. Однак у сучасній українській мові виявлено значну кількість відсуб’єктних зворотних дієслів із загальним значенням ‘ранити’, які:

1) тотожні до конструкції „перехідне дієслово + займ. себе” (*калічитися, поколотися, порізатися, уколватися, уципнутися* та ін.): *Дівчина і через ту стерню хутко перейшла, так вправно совгаючи по ній босими ногами, що й не **покололась*** (*Ліся Українка*) [СУМ VII, с. 36]; *Більше... **нагинай стебло, щоб не порізатись*** (*Стельмах*) [СУМ VII, с. 262]; *Отже ж щодня я і **голюся**, **Аж пасока юшить із бородини**; **То зрєбінцем чесавишись **уколюся****, **То, глянь – витягую з води **Гарячої свій палець****... (*Гулак-Арт.*) [СУМ X, с. 419]; *Монах **навіть дуже часто впадав на думку, що се все сон, **уципнувся** навіть в худу ногу*** (*Фр.*) [СУМ X, с. 543] тощо;*

² Повні назви пам’яток української мови XVI–XVII ст. див. за виданнями: Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел / уклад.: Д. Гринчишин, М. Чікало. – Львів, 1994; Історичний словник українського язика / зредагував Е. Тимченко. – Харків; Київ, 1930. – Т. I (А–Ж). – С. IX–XXIII. У випадку відсутності назви джерела або неможливості подати його точну назву, покликання здійснено на Картолеку “Історичного словника українського язика” за ред. Е. Тимченка (КТ).

2) співвідносні з конструкцією „перехідне дієслово + займ. собі” (*подряпатися, покалічитися, сколюватися, ушкрябнутися* та ін.): *У лісі трохи подряпався [Клим], пожалив і руки, крізь куці пробираючись (Грим.) [СУМ VI, с. 759]; Як пролазив Митруньо крізь пліт, то з поспіху роздер на собі сорочину й покалічився в личко (Март.) [СУМ VII, с. 15]; А ваша голова? — запитав Саїд. — Пусте. Я ж надміру важкий і, падаючи, ушкрябнувся об колесо (Ле) [СУМ X, с. 541]* тощо.

Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. фіксують значну кількість перехідних дієслів із загальним значенням ‘убивати’. Ці дієслова, як зауважує Н. Апраксимова, виражають дію, наслідком якої завжди є смерть, а метою — позбавлення життя. Із-поміж них дослідниця виокремлює дієслова із загальним значенням ‘позбавляти життя’ (*убити, знищити*); дієслова, у яких наявна сема ‘спосіб дії’ (*утопити, задавити*); дієслова, що вказують на знаряддя вбивства (*застрелити, розстрілювати*) [1, с. 18]. У мові досліджуваного періоду репрезентовано відсуб'єктні зворотні дієслова, утворені від дієслів із семантикою ‘убивати’ за допомогою постфікса *-ся*, які позначають: 1) ‘позбавляти себе життя’ (загальне значення); 2) ‘позбавляти себе життя (певним способом)’. Умовно ці зворотні дієслова можна зарахувати до власне-зворотних. У цьому випадкові власне-зворотність полягає в тому, що дія здійснюється суб'єктом і спрямована на суб'єкта, відбувається з волі суб'єкта-особи і здійснюється його власними зусиллями. Однак, як зауважив О. Пешковський, такі відсуб'єктні зворотні дієслова не можуть бути тотожними словосполученню „перехідне дієслово + займ. себе”, оскільки достатньо чітко відчутно різницю між *він застрілюється* та *він застрілює себе* (у першому випадку — значення більш цільне, у другому — більш розділене): тому для випадкового вистрілу з виділенням самого факту дії краще вживати *застрілює себе*, а для справжнього самогубства, пов'язаного з психологічною цілісністю акту, — *застрілюється* [12, с. 114].

Отже, у мові досліджуваних пам'яток XVI–XVII ст. репрезентовано перехідні дієслова із загальним значенням ‘убивати’ та відповідні зворотні дієслова:

1. ‘позбавляти когось життя’ – ‘позбавляти себе життя’ (загальне значення), напр.: **забивати** ‘позбавляти життя; убивати’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9, с. 196]: *єдини в межа(х) земныхъ свара(т)са, а друугіє в будованьє домовъ раны собѣ задаютъ, и єдинъ друугого забиваю(т)* (Острог, 1607) [Лґк., с. 121] — **забиватися** ‘позбавляти себе життя; убиватися’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9, с. 196]: *Тін зась которьи... и(т)чааваютса в сп҃сеній своє(м)... забиваютса...; и дѣволѡмъ на себе писаня дають* (поч. XVII ст.) [Пчела, с. 15].

Сюди зараховуємо також і дієслово **забити** ‘позбавити життя; убити’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9, с. 198]: *исмѣють его... и бѣвшіі забіють его. а в третій днь вѣскр(с)нсть* (1556–1561) [ПС, с. 302] та відповідне відсуб'єктне зворотне. Однак пам'ятки української мови XVI–XVII ст. дієслово **забитися** із такими значеннями: ‘покінчити життя самогубством’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9, с. 199]: *Неронь... // ... хитѣ(т) са са(м) забити, але не могль, бо емъ руки дръжали* (Львів, поч. XVII ст.) [Крон., с. 35 зв.–36] та ‘умерти від нещасного випадку’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 9, с. 199]: *панъ дей, упившися с попомъ, с полгака стреляль и самъ ся забиль* (Луцьк, 1583) [АрхЮЗР 8/III, с. 382], тобто постфікс *-ся* спричинює семантичні зміни дієслова *забити* та, відповідно, появу різних семантичних відтінків.

2. ‘страчувати когось (певним способом)’ – ‘позбавляти себе життя (певним способом)’:

- **вѣшати** ‘вішати’ [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 6, с. 170]: *злѡдѣя про то вѣшакють..., што бы ся другѣ бояли выть такого дѣла* (XVI ст.) [НС, с. 71] — **вѣшатися** ‘вішатися’: *Тін зась которьи... и(т)чааваютса в сп҃сеній своє(м)... забиваютса, толатса... вѣшакютьса* (поч. XVII ст.) [Пчела, с. 15];

- **зав'їсити** 'повішати' [ТМ 1, с. 264]: *возме фараонъ горло твоє, и зав'їсиль тебе на деревѣ, а птахи бѣдѣть шбира(т) тѣло твоє* (серед. XVII ст.) [Хрон., с. 65 зв.] — **зав'їситися** 'повіситися' [ТМ 1, с. 264]: *бывши апостоль, та продавъ учителя своего и пана своего, ... и зав'їсиль ся, и роспускъ ся* (XVI ст.) [НС, с. 176]; [*Авессаломъ*] *волосами своими зав'їсился на томъ дубѣ* (XVII–XVIII ст.) [Рук. хр., с. 103];
- **задаввити** 'задаввити, задушити' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10, с. 14]: *я ест тот, который за намовою, ... панее Галены Монвидовны з Дорогостай... служебных ее девок, забил, замордовал, **задаввиль** и задушил* (Гологори, XVI ст.) [АрхЮЗР 8/III, с. 496] — **задаввितися** 'повіситися' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10, с. 14]: *кѣ гре(ц)ко(м) стои(т) и(ж) са ииода **са(м)** з горы скину(л) а **задаввиписа** ро(с)пу(к)са* (II пол. XVI ст.) [КА, с. 4];
- **об'їсити** 'повісити' [ТМ 2, с. 24]: *поймавши прота, об'їсили* [Пал.: 1021] — **об'їситися** 'повіситися' [ТМ 2, с. 24]: *Воевода тотъ з распачи **самъ** на звоницѣ з маестности своей об'їсился* [Рук. хр., с. 449];
- **топити** 'топити': *въ воде такъ **католиковъ**, яко и **жыдовъ** позосталыхъ, для убозства великого уходити немогучихъ, **топити**; а надъ то костель тамошнийъ двєры вырубавши злупили* (Володимир, 1650) [АрхЮЗР 3/IV, с. 418] — **топитися** 'топитися': *Тїи зась которыи... ш(т)чааваются ш спсєній своє(м)... **топатса**, ...; и дїаволомъ на себє писаня дають* (поч. XVII ст.) [Пчела, с. 15];
- **удавити** 'задушити': *коли колвекъ намавяла на то, тогда ми ноги държали; але того дня, коли уже **пана удавил** с помощью панее, дала ми горильки ся напیتی с фляшкы якоє мутьною* (Луцьк, 1604) [АрхЮЗР 8/III, с. 504] — **удавитися** 'повіситися': *їода... пошо(л) на сторонѣ и **оудави(л)са*** (Устріки, I пол. XVII ст.) [УС № 29515, с. 70 // КТ] та ін.

Варто зазначити, що в українській мові XVI–XVII ст. виявлено значну кількість дієслів із загальним значенням 'убивати', проте не зафіксовано відповідних відсуб'єктних зворотних дієслів. Наприклад, **душити** 'душити' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 8, с. 242]: *на томъ... сон'мищи... **одныхъ доушено**; **дрѣгихъ давлено**, **иныхъ(х) топлєно*** (Острог, 1598) [Отп.КО, с. 20]; **зарѣзати** 'зарізати' [СУМ¹⁶⁻¹⁷ 10, с. 190]: *Жена, побивши царское племя царствовала сама Дрѣгая то борисовая московская, котра царицѣ ѳеодоровой поповала потомства в ней, а дмитра **зарѣзати** казала* (поч. XVII ст.) [Вол. В., с. 99]; **повешати** 'повісити': *шибєнницы ш(д)ну в селе а другую пере(д) село(м) постави(л) и **повешати** ихъ **хотє(л)*** (Кременець, 1563) [ЛІНБ 103, 26/Id, 1810, с. 20 зв.]; **утопити** 'втопити': *дєвку, на имє Воцу, заслали до зятя своего... который... // с каменємъ у криницы, недалеко дому своего... зь слугами и помочниками своими **утопили*** (Луцьк, 1583) [АрхЮЗР 8/III, с. 411–412] та ін. Натомість сучасна українська мова вже репрезентує зворотні дієслова **зарізатися** 'зарізати себе' [СУМ II, с. 448]; **повішатися** 'діал. повіситися' [СУМ VI, с. 679]; **втопитися** 'загинутися, занурившись у воду' [СУМ I, с. 775] тощо: *Ну, Марусє, коли й ти вжє не ймєш менє віри, то піду я, куди очі поведуть... та або **втоплюсь**, або **заріжусь!*** (Кроп.); *Побіг до того дуба і на ньому **повішався*** (Чуб.); *Ой вернись назад, Петрусю, Швиденько вернись! Не вернешся – **утоплюся**, тоді не журися* (Гулак-Арт.) та ін.

Отже, відсуб'єктні зворотні дієслова деструктивної семантики, зафіксовані в українській мові XVI–XVII ст., не можна однозначно трактувати, оскільки не завжди вони тотожні словосполученню „перехідне дієслово + займ. себе”. Зокрема, зворотні дієслова, утворені від перехідних дієслів із загальним значенням 'ранити', позначають пошкодження тіла суб'єкта з власної волі суб'єкта. Такі відсуб'єктні зворотні дієслова тотожні словосполученню „перехідне дієслово + себе” (*бичуватися – бичувати себе*), тому їх можна вважати власне-зворотними. Натомість сучасна українська мова фіксує такі

зворотні дієслова вказаної семантики, які лише співвідносні, синонімічні відповідним конструкціям. Відповідно зворотні дієслова такого типу лише умовно можемо зараховувати до власне-зворотних.

Приєднання постфікса *-ся* до перехідних дієслів із загальним значенням 'убивати' не лише позбавляє дієслова перехідності, а і значною мірою змінює семантику дієслів, оскільки вони набувають значення 'покінчити життя самогубством'. Такі відсуб'єктні зворотні дієслова ніколи не є ні тотожними, ні синонімічними до конструкції „перехідне дієслово + займ. себе” (*в'їшатися* ≠ *в'їшати себе*, *задавитися* ≠ *задавити себе*, *топитися* ≠ *топити себе*). Ці дієслова можна розглядати серед власне-зворотних, оскільки дія відбувається з власної волі суб'єкта і звернена на суб'єкта, однак вважаємо, що їх варто об'єднувати в окремий різновид.

1. *Апраксимова Н.С.* Семантичний аналіз дієслів деструкції (на матеріалі творів Т.Осьмачки та А.Головка) / Н.С. Апраксимова // *Культура народів Причорномор'я*. – 2006. – Т. 1. – № 82. – С.17–19.

2. *Виноградов В.В.* Современный русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – Москва-Ленинград, 1947.

3. *Городенська К.Г.* Зворотні дієслова / К.Г. Городенська // *Українська мова. Енциклопедія* / ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови) та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ, 2004. – С. 201.

4. *Грищенко А.П., Мацько Л.І.* Дієслово / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько // *Сучасна українська літературна мова: підручник* / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – Київ, 2002. – С. 360–398.

5. *Жовтобрюх М.А.* Дієслово / М.А. Жовтобрюх // *Курс сучасної української літературної мови: підручник* / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – Ч. I. – Київ, 1972. – С. 320–370.

6. *Заневич О.Є.* Відсуб'єктні зворотні дієслова із загальним значенням 'задовольнити побутові потреби' в українській мові XVI–XVII ст. / О.Є. Заневич // *Наукові праці. Серія „Філологія. Мовознавство” ЧДУ ім. П. Могили*. – Миколаїв, 2016. – С. 46–50.

7. *Кулик Б.М.* Курс сучасної української мови / Б.М. Кулик. – Київ, 1948.

8. *Леонова М.В.* Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М.В. Леонова. – Київ, 1983.

9. *Марчук Н.Й.* Дієслово / Н.Й. Марчук // *Сучасна українська мова: підручник* / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко; за ред. О.Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – Київ, 2005. – С. 208–237.

10. *Микитюк О.* Сучасна українська мова: самобутність, система, норма: навч. посібник / О. Микитюк. – Львів, 2010.

11. *Михайлик Р.П.* Семантико-граматична структура дієслів на *-ся* в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття... канд. філолог. наук / Р.П. Михайлик. – Київ, 1995.

12. *Пешковський А.М.* Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковський. – 8-е изд., доп. – Москва, 2001.

13. *Плющ М.Я.* Граматика української мови: у 2 ч / М.Я. Плющ. – Ч. 1: Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – Київ, 2005.

14. *Плющ М.Я.* Дієслово / М.Я. Плющ // *Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник* / А.К. Мойсієнко, І.М. Арібжанова, В.В. Коломийцева. – Київ, 2010. – С. 113–140.

15. Фаріон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова / І.Д. Фаріон. – Івано-Франківськ, 2009.

16. Ющук І.П. Українська мова / І.П. Ющук. – Київ, 2004.

17. Янко-Триницька Н. Возвратные глаголы включенного возвратного объекта в современном русском языке / Н. Янко-Триницька // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – 1961. – Т. XX. – Вып. 4. – С. 314–325.

18. Янко-Триницька Н.А. Возвратные глаголы в современном русском языке / Н.А. Янко-Триницька. – Москва, 1962.

ДЖЕРЕЛА:

СУМ — Словник української мови: в 11-ти т. / ред. кол.: І.К. Білодід (голова) та ін. – Київ, 1970–1980.

СУМ¹⁶⁻¹⁷ — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало, Г. Войтів. – Львів, 1994–2013. – Вип. 1–16 (видання не завершено).

ТМ — Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: у 2-х кн. / підгот. до вид.: В.В. Німчук та Г.І. Лиса. – Київ–Нью-Йорк, 2002–2003.

Стаття надійшла до редколегії 20. 05. 2017

доопрацьована 30. 07. 2017

прийнята до друку 30. 08. 2017

REFLEXIVE VERBS OF DESTRUCTIVE SEMANTICS IN UKRAINIAN LANGUAGE OF THE XVI–XVII CENTURIES

Olga Zanevych

Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine,
The Ukrainian language Department,
4 Kozelnitska St., 79026, Lviv, Ukraine
phone: (032) 270 7022

In the Ukrainian language monuments of the XVI–XVII centuries reflexive verbs of destructive semantics are represented that are formed from the transitive verbs with a general meaning ‘hurt’ and ‘kill’ using postfix *-ся*.

There rare occurrence of these verbs is noticed that denote an action that the subject does in order to damage his own body (*бичуватися, ранилися*). A combination of reflexive verbs and pronouns „сам” is represented to emphasize the identity of subject-doer and the direct object (*сами ся бичують, ся самъ раниль; хвртъ(л) са са(м) забити, са(м) задавишися*).

These reflexive verb are equivalents to the construction „transitive verb + themselves” so they can be named as self-reflexive. In the Ukrainian language monuments of the XVI–XVII centuries is fixed and design „of the transitive verb a general meaning ‘hurt’ + себе + сам”: *бил сам себе, себе сам шишбет*.

These reflexive verbs are formed from transitive verbs with semantics ‘kill’ using postfix *-ся*, indicate: 1) ‘deprived of one’s life’ (general meaning): *забиватися, забитися*; 2) ‘deprive themselves of life (in some way)’: *вгышатися, завгышитися, задавитися, обгыситися, топитися, удавитися*. Such reflexive verbs are never either identical or synonymous to the construction „transitive verb + self” because they have the meaning ‘to commit suicide’ (*вгышатися ≠ вгышати себе, топитися ≠ топити себе, удавитися ≠ удавити себе*).

Accordingly, these verbs can be considered among the self-reflexive (action happens with the will of the subject-person and aimed at the subject), but they should be allocated as a special kind.

Keywords: subjective reflexive verbs, the name of a being/non-being, the object of an action, transitive verb destructive semantics, postfix *-ся*, the subject of an action.